

E. Nemetova¹, Y. Zhiyenbayev²

¹Yüksek lisans öğrencisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Türkistan, Kazakistan (elnara.nemetova@bk.ru) <https://orcid.org/0000-0002-4280-8425>

²Dr., Öğretim Üyesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Türkistan, Kazakistan (yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz)
<https://orcid.org/0000-0001-9234-4780>

**Türkistan Şhrinde Yaşayan Türk Halklarının Kız Uzatu (Gelin
Çıkarma) Geleneği**

Özet

Kazakistan'da yüzden fazla milletin temsilcileri birlik beraberlik içerisinde yaşayıp kendi kültürleri, gelenek ve göreneklerini korumaktadır. Kazak, Kırgız, Özbek, Türk ve tüm Türk soylu halkların gelenekleri tümüyle benzerlik göstermese de birbirine yakın olduğu noktalar vardır. Bu makalede, Güney Kazakistan bölgesi Türkistan şhrinde yaşamakta olan Türk halklarından Kazak, Özbek ve Ahıska Türklerinin eski devirlerden beri süregelen “Kız Uzatu” geleneği üzerine araştırma yapılmıştır. Türk toplumu için aile; neslin devamını, birliği ve beraberliği sağlayan en önemli kurumdur. Bireyin, toplum içinde kabul görmesi için de aile kurumunu evlilik yoluyla oluşturması gerekir. Bu sebeple çalışmada Türk toplumunun önem verdiği ve çeşitli ritüelleri uyguladığı geçiş dönemlerinden olan gelin çıkarma geleneği üzerinde durulmuştur. Literatür taraması ve karşılaştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada konu ile ilgili birçok kaynağa başvurulmuştur. Elde edilen veriler farklılıklar ve benzerlikler açısından değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda Türkistan şhrinde yaşamakta olan Türk boylarının kültüründe ocağın devamı, soyun sürdürülebilirliği olarak kabul edilen geline oldukça önem verildiği görülmüştür. Yeni çağdaki teknolojinin evlenme geleneğine etkisinden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: halk gelenekleri, gelin çıkarma, Türk halkları, düğün, karşılaştırma.

E. Nemetova¹, Y. Zhiyenbayev²

¹ Graduate student, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
Türkistan, Kazakhstan (elnara.nemetova@bk.ru)

² Dr., lecturer, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University Türkistan,
Kazakhstan (yerlan.zhiyenbayev@ayu.edu.kz)

**The Tradition “Kyz Uzatu” Among the Turkic Peoples of the City of
Turkestan**

Abstract

In Kazakhstan, more than a hundred nationalities live peacefully and preserve their culture, traditions and customs. In this regard, despite the differences in the traditions of the Turkic peoples of Kazakhstan, they also have similarities. This article examines the Kyz

uzatu tradition of the Kazakh, Uzbek and Mesket Turks living in the city of Turkestan. For the Turkic society, the family is the most important concept that ensures unity and solidarity, as well as the continuity of generations. In Turkic society, marriage is a condition for creating a family. For this reason, we tried to compare the tradition of bridesmaids among the Turkic peoples, which is the subject of our research. Our research, which used analytical and comparative methods, analyzed a variety of sources related to the topic. The findings have been refined in terms of differences and similarities. As a result of our research, it was noticed that in the culture of the Turkic peoples living in Turkestan, great importance is attached to the “Kyz Uzatu” tradition. Thus, the changes in wedding traditions under the influence of modern technology were demonstrated.

Keywords: folk traditions, bride wires, Turkic peoples, wedding, comparison.

Giriş

Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki yıllarda Türkistan şehrindeki Türk kökenli milletlerin evlilik geleneklerinde değişiklikler görülmektedir. Yeni inançlar, gelenek ve âdetler eklenmeye başlanmıştır. Ailelerinin örf ve âdetlerinde, dünür gitme ve evlilik hazırlıklarında bölgeler arasında farklılıklar görülür. Eskiden göçebe hayat yaşayan atalarımızın yaylalarda çadırlar, otağlar dikerek yaptıkları, daha sonra bundan 15-20 sene öncesine kadar köylerde, evin bahçelerinde yapılan düğünler günümüzde bugünün şartlarına uygun bir şekilde düğün salonlarında yapılmaktadır. Artık insanlar için her şey kolay hale getirilmiştir. Eskisi gibi otağ dikmeye, sofraya kurmaya gerek kalmamıştır. Yer de, sofraya da, yemek de her şey hazır; yapılması gereken tek şey parasını ödemektir. Örneğin, lüks otomobillerden oluşan düğün korteji, düğün salonunun kiralanması, ünlü şarkıcıların davet edilmesi vb. masraflı faaliyetler yaygınlaşmaktadır. Düğünün organize edilmesi, hediyeleşme ve evlilikle ilgili yapılan merasimler ailenin ekonomik durumuna, bölgeye ve şehre göre değişmektedir.

Makalemizin amacı, Türkistan şehrindeki Türk halklarının Kız uzatu (Gelin çıkarma) geleneğini karşılaştırmaktır. Türkistan (Yesi) şehri Kazakistan'ın güneyindedir. Orta Asya'daki eski şehirlerden biridir. Türkistan; kültür ve medeniyetimizin temelini oluşturan, tarihe adını yazdırmış önemli bilim adamlarını mütefekkirleri, sanatçıları ve manevi mimarları doğuran bölgedir. Türkistan uzun zamandan beri Türk boylarının ana vatanı olmuştur ve günümüzde birçok Türk boyları (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Uygur ve başkaları) burada yaşamaya devam etmektedir. Türk kültüründe aile kurmak, soyun devamını sağlamak ve toplum olmanın gereklerini yerine getirmek amacıyla evlilik mühim görülmüştür. Türkistan Belediyesi İstatistik Kurumu (2019) verilerine göre, Türkistan şehrinin nüfusu şu şekildedir:

E. Nemetova, Y. Zhiyenbayev. Türkistan Şhrinde Yaşayan Türk Halklarının

Toplam nüfus	Kazak	Özbek	Rus	Azeri	Tacik	Tatar	Ahıska Türkleri	Kore	Ukrayn	Kürt	Alman	Uygur	Fars	Çeçen	Kırgız	Yunan	Başkurt	Diğer milletler
164 746	113 739	45 996	1502	362	87	700	1803	36	10	15	3	55	14	1	82	27	10	302

Bu bilgedeki nüfus kaydında Azeri olarak yazılanların çoğu Ahıska Türkleridir. Genel olarak ele aldığımızda Türkistan şhrinde yaşayan Türk halklarının çoğunluğu Kazak, Özbek ve Ahıska Türklerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla araştırmamızda konu sınırlandırması yapılarak Türkistan şhrindeki Kazak, Özbek ve Ahıska Türklerinin “kız uzatu” geleneği üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra çalışmamızda, kaynak kişilerden görüşme yöntemiyle veriler toplanmıştır. Dayanağımızı kaynak kişilerle yapılan görüşmelerin ses kayıtları, Türkistan şhrinde evlenme sürecinde uygulanan işlemlerin fotoğrafları ve konuyla ilgili bilimsel yayınlar oluşturmaktadır. Çalışmamız *Giriş* ve *Sonuç* hariç, *Türkistan şhrindeki Kazak Türklerinin Kız Uzatu Geleneği*, *Türkistan Şhrindeki Özbek Türklerinin Gelin Çıkarma Geleneği*, *Türkistan Şhrindeki Ahıska Türklerinin Gelin Çıkarma Geleneği* ve *Türkistan Şhrindeki Türk Halklarında Gelin Çıkarma (Kız Uzatu) geleneğinin ortak yönleri* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

a) Kazak Türklerinde Kız Uzatu Geleneği

Kazak kültüründe nesilden nesile aktarılıp yaşatılan birçok örf ve âdet günümüzde de devam etmektedir. Bu örf ve âdetlerin en önemlilerinden birisi de evlilik geleneğidir. Kazaklarda “Birinşi baylık densaulık, ekinşı baylık ak jaulık, uşınşı baylık- on saulık” şeklinde söylenen bir atasözü vardır. Bu söz “Birinci zenginlik, sağlık; ikinci zenginlik, iyi eş; üçüncü zenginlik ise mal ve mülktür.” anlamına gelmektedir. Bu atasözü “iyi eş”, yani evliliğin insan hayatındaki önemini göstermektedir [1, s. 11].

Kazak Türklerindeki evlenme ile ilgili gelenekler şunlardır: “Kız tandau” (Kız seçmek), “kız aittiru” (kız isteme), “jauşı jiberu” (elçi göndermek), “kuda tusu” (dünür olmak), “esik-tör körseti” (oğlan evini göstermek), “urın toyı”, “kız uzatu toyı” (gelin çıkarma), “kelin tüsirü toyı” (gelin alma toyu, düğün) [2, s. 240].

Kız tandau (Kız seçmek): Geçmişten beri yaygın olan ve bugün de yaygın olarak devam eden evlenme biçimleri ise iki kişinin görüclük yoluyla veya birbirlerini beğendikten sonra anne babalarının rızasıyla evlenmeleridir.

Her devirde yar seçmede kızın soylu yerden çıkmış olması önemli rol oynamıştır. Kazak Türklerinin büyük şairi Abay Kunanbayev'in yazdığı şu mısralar da eşin nasıl seçilmesi gerektiğinin bir örneğidir.

Jasaulı dep, maldı dep baydan alma. (Çeyizli deyip, mülklü deyip zenginden alma.) Kedey kızı arzan dep kumarlanba. (Fakir kızı ucuz deyip heveslenme.) [1, s. 11].

Jauşı jiberu (Elçi göndermek): Kazaklar evlilik çağındaki oğullarına kız istemeden önce yakın akrabalarıyla görüşerek onların da fikirlerini bilmek için meclis kurarlar. Dünür gitmeye ve kız istemeye karar verdikten sonra oğlanın babası kızın ailesine jauşı (elçi) gönderir. Kızın babası dünür gelmelerine razılığını bildirirse elçiye kiyit (Kazaklarda dünüre verilen hediye elbisedir.) giydirir. Bundan sonra oğlanın babası yakın akrabalarını alarak dünür gider.

Kız ayttıru: Her anne baba kendi oğlunun gelecek gelinini önceden düşünürler, kendilerine uygun birisini ararlar. “Anasına bak kızını al.” kaidesini önemserler. Yani gelecek dünürünü, iyi soylu insanlardan ararlar. Kendilerine layık insanlara bilerek gidip çocuklarının geleceği hakkında sohbet açıp, kendilerinin dünür olma niyetini belirtirler. Buna “Kız ayttıru” denir. Kız ayttıru geleneğinin bir kaç türü vardır. İki genç (erkek, kız) ergenlik çağına gelmeden önce, hatta annesinin karnındayken nişan yapılabilir. Bu halk arasında “atastıru” olarak adlandırılır. Kız istemenin bu türü, çoğunlukla birbirlerini iyi tanıyan, iyi arkadaşlar arasında olur. Bunlara “bel kuda” denir. Beşikteki çocuklarını nişanlandırırsa “beşik kuda” olurlar. Bazen kız alan dünür o eve kendi kızını verirse, buna “karsı kuda” denir. Eskiden dünür olan kişiler diğer çocuklarını evlendirerek dünürlüğünü tazelerlerse, ona “suyek jangırtı” denir. Ama günümüzde Kazakistan’da ebeyvenlerin iradesiyle evlenme geleneği neredeyse unutulmaktadır. Gençler artık kendileri için bir çift seçip birbirlerine aşık olarak evlenmektedirler.

Kuda tusu (Dünür olmak): Kız istemeden sonra oğlanın anne babası ve akrabaları kız evine gider. Kız evinin uzaklığına göre en az üç kişi, en fazla otuz kişi gider. İki taraf konuşup ne yapacaklarını kararlaştırırlar ve düğünün tarihini belirler. İki taraf böylece dünür olur ve erkeğin ailesi kızın kulağına küpe takar (Resim 1). Bu artık kızın nişanlı olduğunu bildirir.

Resim 1. Kazakların kuda tusu etkinliğindeki Kazak kıızı.

Başlık parası (Kalın mal): Geleneksel Kazak toplumunda “Kızın varsa ‘çeyiz’, oğlun varsa ‘kalın’ hazırla.” şeklinde bir ifade vardır. Zira evlilikler başlık parası olmadan yapılmaz. Bu başlık parasına “kalın veya kalın mal” da denir. Başlık parası kızın babasına verilir, eğer kız yetim ise amcalarından biri kabul eder. Babası veya amcaları bu başlık parası miktarınca kızın çeyizini yapmakla yükümlüdür. Kalın mal, Kazakların hayvanlarının çok olduğu bir zamanda ortaya çıkan gelenektir. Başlık maddi imkânlarla göre hazırlanır. Zengin olanlar kendine yakışır bir şekilde hazırlarlar. Fakir olan ise, gücünün yettiği kadar ayarlar. Kitaplarda ve eski kaynaklarda başlık miktarının 47, 37 veya 20 at olduğu söylenmektedir. Tarihî kaynaklara göre Kazakların en çok başlık miktarı zenginler için 1000 koyun ve 100 tay, orta gelirli insanlar için 75-100, fakirler için 20-40, çok fakir insanlar içinse 10 tane koyun olmuştur [1, s. 11].

Kazak Türklerinde rakamlara yüklenen sembolik anlamlar devam ettirilmektedir. Sosyal hayatın her aşamasında olduğu gibi evlilikte de dünlere sunulan hediyelerin tek sayıda olmasına dikkat edilir. Özellikle, alınan hediye sayısının içinde mutlaka yedi ve dokuz sayısının olması istenir [3, 222]. Eski Türklerde velayetin devri açısından kalın alınması çok önemliydi. Çünkü kalını alan babanın kızın üzerindeki velayeti kalkmış, sorumluluğu azalmış olur [4, s. 144]. Erkek tarafı kalın verir, kız tarafı da çeyiz verir. Böylece denklik sağlanır.

Esik-tör körsetü geleneği: Oğlan tarafı kız evini “Gelip evimizi görünüz, misafir olunuz.” diye davet eder. Bu davetin amacı, kız tarafına oğlanın akrabalarını, yurtlarını ve mal mülklerini tanıtmaktır. Esik-tör körsetü geleneği günümüzde de devam etmektedir [5].

Urın toyı: Oğlan babası başlığın yarısını veya tamamen ödedikten sonra oğlunu gelinle görüşürmenin çaresine bakıp bunu kızın babasına bildirir. Dünürden izin aldıktan sonra oğlunu, beş altı arkadaşıyla birlikte kız evine gönderir. Oğlunun nişanlısı ile görüşebilmesi için yapılan bu törene “urun baru”, onun şerefine verilen ziyafete de “urun toy” denir. Toyun amacı müstakbel eşlerin birbirini tanımalarına fırsat vermektir [1, s.11].

Kız uzatu toyı (Kız uğurlama toyu): Kız ve erkek tarafı bütün merasimi sırasıyla yerine getirdikten sonra kızın bütün akrabaları toplanıp kızı uğurlama düğünü yapılır. Düğünden sonra kızı uğurlarlar. Gelin baba evinden koca evine giderken anne babasıyla, kardeşleriyle vedalaşarak “sinsu” (gelinin akrabalarıyla vedalaşma türküsü) söyler. Günümüzde kız, baba evinden giderken “sinsu” ya da “koştasu” söylemez. Çünkü kız eskisi gibi kendi anne babasının evine gitmek için bir sene veya çocuğu olana kadar beklemez. Düğünden bir hafta sonra da evine gelebilir. “Sinsu” türküsü, düğüne çağırılan bir bayan sanatçı tarafından söylenir. Söyleyicisi değişmiş ama tamamen yok olmamıştır. (Resim 2).

Resim 2. Kız uzatu etkinliğindeki Kazak kızı.

Saukele kigizü: Dünyanın her yerinde geline düğün kıyafeti seçilir. Birçok halkın geleneğine göre gelinin elbisesi kırmızı olmalıdır. Kazak geleneğinde ise beyaz bir giysi de seçebilir. Gelinin giydiği başlığa “saukele” denir. Kız uzatu toyunda gelin mutlaka saukele giyer (Resim 3).

Resim 3. Kız uzatu toyunda Kazak kıızı.

Betaşar (Yüz açma): Kız uzatu toyundan sonra gelin, oğlan evine götürüldüğünde yüzünde örtü bulunur. Ozanlar tarafından şiirler okunarak yüzü açılır. Betaşar, Kazakların evlenme geleneğinde geçmişten bugüne kadar değişikliğe uğramadan gelen bir törendir. Her devirde kendini korumuş, günümüze kadar ulaşabilmiştir [6, s. 72].

Kazakistan'da maddi durumu iyi olmayan ailelerin düğünü bile bolluk içinde geçer. Düğünlerde her çeşit yemek verilir. Yüz açma merasiminden sonra bazıları düğünü aynı gün, bazıları da ertesi gün yapar. "Betaşar" geleneği, Kazak Türklerinde "gelin getirme" düğün ve âdetleri arasında yer alan en eski geleneklerden biridir. Betaşarda gelinin güzelliği, gençliği övüldükten sonra geline kocasına hürmet etmesi, kocasının kardeşlerine, akrabalarına ve eve gelen misafirlere saygı göstermesi gerektiği konusunda nasihatler söylenir [5].

Kazak Türklerinde geleneksel evlenme biçimleri içinde "Kız kaçırma" yoluyla da evlenme yaygındır. Kızın ailesi oğlanı istemediği zaman kız ile oğlan anlaşır oğlan kızı kaçıtır. Kaçırdıktan sonra oğlanın akrabaları, kız ailesine haber vermeye gider. Haber vermeye gelen kişilere ise "haberçi" denir. Haberi aldıktan sonra kızın akrabaları oğlanın evine gider. Gelen kızın akrabalarına ise "kuginçi" denir. Kız kendi isteğiyle geldiyse ve kalmaya razıysa iki taraf anlaşır ve düğün hazırlıkları başlanır. Kız kaçırıldığı zaman kızın ailesi "kız uzatu" toyu yapmaz. Yalnız bu kız kaçırma olayı Kazakistan'ın bütün bölgelerinde uygulanan bir evlenme biçimi değildir. Genellikle Güney Kazakistan'da ve kırsal kesimde görülmektedir.

Düğün günü seçimi: Düğün gününü seçerken bile Kazak halkı yüzyıllar önce kurulan gelenekleri dikkate alır. Düğünlerin çoğu yaz mevsiminde yapılır. Yazın meyve ve sebzeler bol olduğu için, bu bir düğün için en uygun zamandır. İlkbahar ve kış aylarında düğünler daha az görülür. Bulutsuz, güneşli bir günde evlenmenin, karı kocanın ilişkisine etkisi olduğuna inanılmaktadır.

Düğün hazırlıkları davet edilecek misafirlerin listesini oluşturmaktan başlar, ona göre düğün masrafının miktarı tahmin edilir. Gelen misafirlerin yaşları ve düğün sahibine yakınlığı farklı olur. Geleneğe göre, dünürler sofranın sağ tarafına başköşeye otururlar. Onların yanına düğün sahibinin yakın akrabaları ve yaşlı kişiler yerleşir. Sol tarafındaki başköşeye ise uzaktan gelen akrabalar, onların yanına da komşular oturur. Düğünün güzel ve eğlenceli geçmesinde önemli bir rol üstlenen şahıs Kazak Türklerinin “asaba” dedikleri düğün sunucusudur. Asabanın gelenek, örf ve âdetleri iyi bilmesi lazımdır. Gelen misafirler sırayla konuşma yapar, evlenen gençlere dilekler diler ve getirdikleri hediyelerini teslim ederler.

b) Özbek Türklerinde Gelin Çıkarma Geleneği

Özbekler: Özbek halkı, Orta Asya Türk halkları arasında en fazla nüfusa sahiptir. Özbek Türkleri kendi örf ve âdetlerini çok iyi bir şekilde korumuşlardır. Özbeklerin de diğer milletler gibi evlilik konusunda kendilerine ait örf âdetleri vardır. Özbek geleneklerine göre bir ailedeki kız ve erkekler, yaşlarına göre sırayla evlenirler. Yani ağabey evlenmeden, ondan küçük kardeşleri evlenemez. Ama günümüzde bu geleneğe pek önem verilmez. Özbeklerin evliliği; sovçilik (kız isteme), iş kordı (Başlık vermek), nikâh gibi aşamalardan oluşmaktadır.

Sovçilik: Oğlanın annesi, halası ya da teyzesi kız evine *sovçi* olarak giderler. Savcı kadın ikram esnasında: “Sizde bir yetişkin çiçek var, bizde bir yetişkin bülbül var, bunları birleştirelim.” der. Savcılar kız evine giderken tatlı ve ekmeğe götürür. Tatlı 14 ile 18 kilo arasında olmalıdır. Gençlerin yolu ak olsun inancıyla tatlının yanında 2 kilo şeker de bulunur. 14 ekmeğe götürülür (Resim 1). Özbeklerde savcılar kız evine 3 defa gider. Her gittiğinde tatlı ve ekmeğe götürürler. Kız evi tatlıları kabul ediyorsa bu, cevaplarının müspet olduğu anlamına gelir. Savcılar üçüncü gelişinde düğün tarihini belirler. Özbeklerde kız istemeye ilk gidildiğinde erkekler gelmez.

Resim 1. Özbeklerin sovçilik merasiminde kıza getirilen hediyeler.

İş kordu (Başlık vermek): İki taraf düğün tarihini belirledikten sonra, düğünden on gün önce oğlan tarafı kız evine başlık parasını vermeye gider. Başlık parasını vermeye gitmeden bir gün önce kız evine pirinç, koyun gönderir. Başlık parasıyla birlikte oğlan tarafı kıza aldığı altın ve giyimleri de götürür. Özbeklerde başlık parasını, oğlanın amcası kızın dayısına verir.

Nikâh: Toy günü sabahı oğlan tarafı kız evinde aş (pilav) verir. Pilav verildikten sonra dinî nikâh kıyılır. Özbeklerde dinî nikâh kıyılırken gelin, yolum ak olsun diye ak elbise giymelidir. Nikâh günü akşam düğün olur. Düğünde ilk önce “kelin salamı” merasimi oluyor. Yengeleri kızı “Yar Yar” söyleyerek ortaya getirir ve “kelin salamı” merasimi başlar. Gurbanyaz Gurdov’un verdiği malumatlara göre gelin selamı, yeni gelin ile damadın akrabalarını tanıştırmak amacıyla yerine getirilmektedir. Kelin salamı merasiminde gelin, damadın bütün akrabalarına selam verir ve akrabaları da geline para verir. (Resim 2)

Resim 2. Kelin salamı etkinliğindeki Özbek kıızı.

“Ekkanlarga sadoyi
Dehkonlarning boboyi
Qaynotaga bir salom
Pişirgan koki navzoyi
Kalinçaklar mamoyi
Qaynonaga bir salom”
(Kelin Salom örneği)

Özbeklerde “kelin salom” etkinliğinden sonra “kuyov kordi” merasimi de vardır. Kelin salamı düğünün başında yapılırsa, kuyov kordi düğünün ortasında yapılır. Gelinin annesi damada Özbeklerin millî giyimini giydirir ve damadı masaya oturtur. Damadın arkadaşları damadın önüne bez tutar ve gelinin akrabaları gelip, beze para atarak damadı görürler (Resim3).

Resim 3. *Kuyov kordi* merasimindeki Özbek damadı.

c) Ahıska Türklerinde Gelin Çıkarma Geleneği

Gürcistan’ın Mesheti bölgesindeki Müslüman Türk halkına, Ahıska Türkleri adı verilmiştir. Rusların bu bölgeye verdiği coğrafi isim, Mesketya’dır. Bundan dolayı Meshet Türkleri olarak da adlandırılırlar. Ahıska Türkleri, 1944 yılında Stalin tarafından iki saat içinde tren vagonlarına doldurularak gidecekleri yere kadar aşağı dahi inmemek koşulu ile kapalı tren vagonlarında Orta Asya’ya sürülerek Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’a yerleştirildi. Ahıska Türkleri, bugün eski Sovyetler Birliği coğrafyasına dağılmış olarak yaşamaktadırlar. Ahıskalılar ana vatandan beraberlerinde getirdikleri gelenek ve göreneklerinden ödün vermemeye çaba göstermişlerdir. Farklı Orta Asya kültürü içerisinde kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmışlar. Zamanla az da olsa buldukları yerlerde diğer

halkların kültürleri ile etkileşim yaşamışlardır. Ahıska Türkleri etnik olarak Türk'tür, nüfuslarının 300.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde Türkistan'da 2000 civarında Ahıska Türkü yaşamaktadır.

Ahıska Türklerinin kız uzatu (gelin çıkarma) geleneği: Düğün Ahıska Türklerin en mutlu anlarından, heyecanla beklenir. Halk kaygılarını ve acılarını düğünde giderir. Ahıska Türklerinde evlilik aynı soydan yapılmaktadır. Başka millet veya dinden biriyle evlilik yapmak hoş karşılanmadığı gibi bu durum, aile için de çok büyük bir ayıp olarak görülmektedir. Bu tür evliliklere izin verilmemektedir. Her şey, bir oğlanın bir kızını sevip kızdan da sevgi görmesiyle başlar. Türkler, ailenin gönülsüz kurulmasını kötüler ve kabul etmezler. Ahıska Türklerinde evlilik yaşı kızlarda 18, erkeklerde ise 18'den yukarıdır. Evlenecek olan delikanlı kızdan yaşça büyük olmalıdır. Kız çocuğuna bir kısmet çıktığında ilk olarak kıza fikri sorulur. Kızın rızasını alma işini ya kızın annesi ya da kızın yakın arkadaşı yapar. Erkek ise evlenme isteğini ablasına söyler. İki erkek berdel usulüyle yani birbirlerinin kız kardeşleri ile evlenirler [7, s. 70]. Ahıska Türklerinde evlilikler örf âdetlere göre veya kaçırma yoluyla gerçekleşmektedir.

Âdet Yoluyla Evlilik: Kazakistan'da Türkistan şhrinde yaşayan Ahıska Türkleri evlenme âdetlerinde, evlenecek olan gençlerin genellikle görücü usulüyle tanıştırıldıkları görülmektedir. Bu evlenme biçiminde kız seçme girişimi, doğrudan doğruya evlenecek gencin annesi, babası ya da diğer akrabaları tarafından başlatılmaktadır. Oğlan kızını tanıyıp bildikten sonra anne babasına haberi ulaştırır. Bundan sonra anne babası kızını inceler, yani soruştururlar; kızını beğenirlerse elçilik işlemleri başlar.

Elçilik (Kız isteme): Elçilik geleneğe göre kutsal gün sayılan cuma akşamına bırakılır. Oğlanın anne babası, üç dört yakın akrabasıyla birlikte kız evine giderler. Kendini bilmezliğe vuran kızın anne babası elçileri sofraya hazırlamadan karşılar. Genel sohbetten sonra elçiler asıl söze geçerler. "Biz sizin kapınıza hayırlı bir iş için geldik. Allah'ın emri, peygamberin kavli ile sizin kız Fatıme'yi bizim oğlan Ahmed'e almak istiyoruz" diye mevzuyu söylerler. Genelde kız tarafı hemen ikna olmaz. Türlü nedenleri söyleyip anlaşmayı ertelerler. Oğlan tarafı ise, "Biraz düşünün, taşının sonra yine geleceğiz." diye evden çıkarlar. Daha sonra kızın velileri kendi aralarında konuşurlar ve kızın rızası sorulur. Kızın rızası var ise bey evine haber yollanır. Elçiler tekrar gelir ve "söz alma" merasimi yapılır [8, s. 48]. Merasime katılan kişiler (oğlan tarafı) kıza para takarlar.

Buna görümlük denir. Düğün tarihi beyin vekili aracılığı ile konuşulur ve kararlaştırılır. Düğün tarihine kadar damadın akrabaları her

perşembeyi cumaya bağlayan akşamı, kızın evine misafir olurlar [8, s. 48]. Ayrıca kaynana ve kaynatası kısmetsiz olmaması için her gidişlerinde eli kolu dolu giderler.

Nişan değişmek: Nişan merasimi küçük düğün gibi geçilir. Davul zurna çalınır, büyük sofraya açılır. Eskilerde bazı yerlerde nişana yalnız erkekler gidermiş. Şimdi ise kadın erkek birlikte giderler. “Nişan değişmek” gerçekten de değiş tokuş şeklinde geçer. Oğlan tarafı kıza aldıklarını kız tarafına, kız tarafı oğlana aldıklarını oğlan tarafına verir ve değiştirirler. Nişanlandıktan sonra oğlan tarafı kesim kesmeye, yani düğün şartlarını kararlaştırmaya gelirler. Düğün şartları, başlık ve düğün masrafları olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Düğün masrafı eskiden para, koyun, yağ, pirinç, hayvan ve diğer şeylerden ibaret olmuştur.

Başlık veya süt hakkı verilmesi şarttır. Günümüzde ise başlık ve düğün masrafı ödemeleri birbirine karışmış durumdadır. Yani kız tarafına sadece para verilir.

Kına yakıtı: Düğünden bir gün önce kız evinde kına töreni yapılır. “Kına yakmak” için oğlan tarafından birkaç kadın, kız evine gelir. Yanlarında düğün için kına, çerez honcaları, hediyeler getirirler. Kınayı gelinin eline kaynanası yakar. “Kına yakıtı” merasiminde türküler söylenir. Genelde bu merasimde söylenen türkülerin aracılığıyla üzüntü dile getirilir. Baba evinden ayrılan kızın tasvir edilir. Biraz sonra gelin yavaş yavaş ağlamaya başlar. Kına gecesi söylenen “Köçecik kız” türkülerinden biri şu şekildedir:

Ağır ağır ev süpürdüm,
Şimdi koydum gediyerim,
Ağır ağır sofraya kurdum,
Şimdi koydum gediyerim.
Helal edin anam-babam,
Şimdi koydum gediyerim
Ağır ağır urba geydim,
Şimdi koydum gediyerim
Sen olasın, babam evi,
Şimdi koydum gediyerim
Helal edin anam-babam,
Şimdi koydum gediyerim

Genelde Türk halklarında üç şey için kına yakılır:

- 1- Kurbanlık koçlara: Allah’a kurban olsun diye.
- 2- Askere gidene: Vatana kurban olsun diye.
- 3- Gelin olacak kıza: Kocasına kurban olsun diye.

Nikâh: Ahıska Türklerinde nikâh büyük önem taşır. Resmi nikâhtan önce dinî nikâh kıyılır. Dinî nikâh ile düğünün arası uzun olmaz. İmam nikâhından sonra gelin ve damat kaynata ve kaynananın elini öper.

Gelin çıkarmak ve getirmek: Sabah erkenden kazanlar asılır. Oğlan evinde de kız evinde de kazanlar kurulur, misafirlere yemek verilir. Öğle zamanı kız evine davul zurnayla gelini götürmeye “atlılar” gelir. Gelin tarafı da “atlılar”a özel sofraya açar ve davul zurna çalınır, şenlik böylece başlar. Sonra kaynanası ve büyük kardeşi gelini çıkarmak için içeri girer. Ama gelini başka odaya gönderip gelinin yerine yengesini ya da ablasını oturturlar. Kaynanası para vererek gelinin yerini boşaltır (Resim 1).

Resim 1. *Gelin çıkarma etkinliğindeki gelin masasını boşaltma anı.*

Sonra gelini getirirler ve kaynanası gelinin başını bağlamaya başlar (Resim 2). Bu arada “Çerez oynadılar.” âdeti gerçekleştirilir. Yani gelinin küçük kardeşleri, içinde çerez ve mumlar yanan siniyi elinde oynatır. Bundan sonra gelinin kardeşi onun belini bağlar. Gelinin belini bağlarken kardeşi, “bağlanmıyor” der. Oğlan tarafı ona para verir ve bağlatır. Çerez oynatan kıza da para verilir. Kardeşi, gelinin belini bağladıktan sonra onun ayakkabısına para koyar; bu parayı da damat alır. Sonra gelinin başında helva keserler, gelin helvanın yarısını evine bırakır, yarısını da kendisiyle birlikte götürür. Daha sonra yengeler gelinin beline, gelinliği rızıklı olsun diye ekmek koyarak şal ile bağlarlar. Bu işlemler yapılırken damadın arkadaşı, geline yabancı erkek yaklaşmasın diye gelinin başında bıçak oynatır.

Resim 2. Gelin çıkarma etkinliğindeki Ahıska kızı.

Sonunda kaynanası gelini alır ve dışarı çıkarır. Özel arabayla gelini oğlan evine götürür ve akşam oğlan evinde büyük düğün olur.

Kaçırma yoluyla evlilik: Kaçırma âdetine göre evlilik “zorla kaçırma” ve “isteyerek kaçırma” biçimlerinde gerçekleşir. Kızın kimin tarafından kaçırıldığını öğrenince babası, ağabeyi, amcası ya da dayısı birkaç kişi ile kızın peşinden giderler. Kızın babası bu haberi duyunca kızını evine geri getirmek için hemen harekete geçer. Ama kızın geri dönmesi ancak kendi rızasıyla olur. Babası mutlaka “Kızım seni almaya geldim; benle gelecek misin, kalacak mısın?” diye fikrini sorar. Ahıska Türklerinin geleneklerinde bir kere kaçırılan kızın geri eve dönmesi hoş karşılanmaz, bir daha onu kimsenin istemeyeceği düşüncesi vardır. Kaçırılmış kız genelde hemen oğlanın kendi evine değil, akrabalarının evine götürülür. Çünkü kızın akrabaları kızı ilk orada ararlar ve bulunca damadın elinden alabilirler. Gelin, damadın evine götürülünce kurban kesilir. Zorla kaçırma olaylarında kızın haberi olmaz. Bir şekilde evden çıkartılır ve kaçırılır. Kaçırılan kızın ailesine tarafsız biri vasıtasıyla haber verilir.

Barışmak: Birkaç gün sonra erkeğin babası, amcası kızın evine barışmaya giderler. Barıştıktan sonra erkek tarafından ve kız tarafından birer vekil seçilerek erkek evinde dinî nikâh yapılır. Kızın akrabaları barışmak istemezse onları kabul etmeyebilir. Barıştıktan sonra erkek tarafı, düğün tarihini belirlemek için kızın ailesiyle bir araya gelir.

Büyük toy: Geleneklere göre, erkek evindeki düğüne gelinin anne babası katılmazlar. Gelin arabası gelince arabanın önünde damadın akrabaları davul zurna eşliğinde oynarlar. Gelin arabadan hemen inmez, gelinin ayağının altında kurban kesilir, bunun üzerine gelin arabadan iner. Gelin inerken etrafa çerez ve şeker dağıtılır. Gelin eve girerken ayağının altına tabak koyarlar, evi bereketli olsun diye gelin de bu tabağı ayağıyla kırar. Sonra gelin içeri alınır. Gelinle birlikte çeyizi gelir. Gelini odaya getirdikten sonra kayınbabası gelir. Kayınbaba: “Ev de senin, mal mülk de senin.” diye icazet verir. Ardından damat gelip yüzünü görmek için gelinin duvağını açar. Daha sonra misafirlere yemekler ikram edilir. Düğün çorbası, düğün pilavları ikram edilir. Yemekten sonra sıra eğlenmeye gelir. Davullar, zurnalar çalar. Düğünde kadınlar ve erkekler ayrı oturur. Türkistan’da yaşayan Ahıska Türkleri için düğün ve düğün yemeklerinin hazırlanması çok önemlidir. En son gelin ve damat dans eder. Gelin ağır ağır dans eder. Gelinin yavaş ve zarif hareketlerle dans etmesi önemlidir. Gelin kendi düğününde sevincini, mutluluğunu çok belli etmez. Herkes ayaktadır; onları izler, alkışlar ve para saçar.

Düğün sonrası Ahıska gelininden beklenen davranışlar: Ahıska Türklerinde yeni gelin, evde en erken uyanan kişi olmalı ve sabah erken kalkıp avluyu süpürmeli, evde yaşayan kişilerin kahvaltılarını hazırlayıp diğer ev işlerini yapmalıdır. Ahıska gelini büyüklerle asla konuşmaz ve beraber yemek yemez. Karı koca birbirlerine asla ismi ile hitap etmemelidir. Gelin, ev içindeki tüm işleri halletmelidir. Ev işlerini eksik yapan ve zamanında yetiştiremeyen gelinler hoş karşılanmazlar. Evin gelini herkesten önce kalkıp herkesten sonra uyumalıdır.

Kız Kaçırma Geleneği

Türk kültüründe en eski evlenme geleneklerinden birisi de kız kaçırmadır. Kaçırma; bir kız veya kadının zorla, tehdit ya da hile yoluyla ve şehvet duygusu ya da evlenme amacıyla bir yerde alıkonulması olarak tanımlanabilir. Genellikle adam kaldırma suçunun bir türü sayılır. Ülkemizde evlenme gelenekleri arasında yer almaktadır. Uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Sadece ülkemizde değil, dünyanın her yerinde hâlâ mevcut olan bir gelenektir. Kız kaçırma, ister tek tarafın isterse de iki tarafın rızası bulunsun, evlenme ve dolayısı ile bir yuva kurmak amacıyla meydana gelen toplumsal bir olaydır. Yukarıda evlenme gelenekleri hakkında bahsettiğimiz üç Türk halkında da kız kaçırma olayının az sayıda olmakla birlikte günümüzde de devam ettiğini görmek mümkündür.

d) Karşılaştırma ve Değerlendirme

Türkistan Şehrindeki Türk Halklarında Gelin Çıkarma (Kız Uzatu) Geleneğinin Ortak Yönleri

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Türk halklarının düğün geleneklerinde kız istemeye gitmek, nikâh töreni, düğün gününde şarkı, türkü söylemek gibi ortaklıklar vardır. Ancak bu geleneklerin uygulanmasında her halkın diğerlerinden farklı millî karakterlerini ve özelliklerini görmek mümkündür. Örneğin Kazak, Özbek, Ahıska Türklerinde iki gencin evlenip aile kurmaları kızı isteme işleminden başlar. Kazaklarda “kız aytıru”, Özbeklerde “sovçilik”, Ahıska Türklerinde “elçilik” adı verilen kız isteme geleneklerinin birbirinden farklı yönleri bulunmasına rağmen, ailelerin asıl amaçları ortaktır. Her üçünde de amaç, beğendikleri kızı kendilerine gelin olarak istemektir. Bir diğer ortak yönleri de kalındır.

Kalın geleneği bütün Türk milletinde mevcuttur. Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünde kız kelimesi “kız çocuk; cariyeye, pahalı nesne” şeklinde açıklanmıştır [9, s. 132]. Hediye; söylenemeyen duyguların ifadesi, gönülden akıldan geçirilen bütün hislerin somutlaştırılarak eyleme dönüştürülmesidir. Geleneklerin ortak yönlerinin biri de dünürlerin birbirlerine hediye vermeleridir. Nişanlanacak olan ya da evlilik hazırlığı yapan çiftlerin de en çok ihtiyacı olan şey düzenlerini kurmaları için getirilen hediyelerdir. Bunun yanında iki aile arasında hısımlık kurulmasından itibaren iki aile arasındaki ilişkileri samimi tutmak adına karşılıklı hediyeleşmeler oluyor. Kaçırma olayı da geleneklerin ortak yönlerinden biridir. Mesela Kazaklardaki “betaşar” Özbeklerdeki “kelin salom” merasimine benziyor.

Türk halklarının düğün geleneklerinde benzerlikler olduğu gibi, farklılıklar da vardır. Yukarıda bahsettiğimiz Türk halklarının evlenme geleneklerinde de biraz farklılıklar vardır. Örneğin Ahıska Türklerinde yapılan “kına yaktı” merasimi Kazak ve Özbeklerde yoktur. Kazaklarda kızın başını bağlamak için oğlan tarafı, kıza küpe takar. Özbek ve Ahıska Türklerinde ise oğlan tarafı kıza yüzük takar. Bu, kızın artık nişanlı olduğunu bildirir. Kız isteme geleneklerinde de biraz farklılıklar görülür. Mesela Kazak ve Ahıska Türklerinde kız istemeye ilk geldiklerinde hiçbir şey getirmezler. Özbeklerde ise kız istemeye gelenler kız evine ilk geldiklerinde ekmek ve tatlılar getirirler. Farklı olarak Kazak ve Ahıska Türklerinde kız istemeye damat da gelir. Özbeklerde ise damat düğün olmadan gelin evine gelmez. Özbek ve Ahıska Türklerinde gelin, düğünden

sonra sabah erken uyanıp avluyu süpürmelidir. Ancak Türkistan şhrindeki Kazaklar arasında böyle bir gelenek görülmemiştir. Bu tür farklılıklar olmasına rağmen, Türkistan şhrindeki Türk halklarının evlenme geleneklerin hoşgörü üzerine kurulduğu ortadadır.

Sonuç

Bir milletin varlığı, kültür zenginliklerinin yaşatılmasına bağlıdır. Gelenek ve görenekleri, örf ve âdetleri, inanç ve uygulamaları, yaşam biçimleri ile bir bütün olan Türk milleti, bu zenginlikleri nesilden nesile devam ettirerek varlığını sürdürmektedir. Toplum içinde en küçük birlik olarak tanımlanan aile, birçok kültürde olduğu gibi Türk toplumunda da kutsal sayılan ve oluşumu törenlerle kutlanan bir kurumdur. Her toplum, evlenme ve aile kurma olgusunu, içerisinde yöresel farklılıklar da barındıran kendi kural ve kalıplarına göre gerçekleştirir. Evlilik, doğum ve ölüm gibi, hayatı kapsayan geçiş evrelerinden biridir. Özellikle Türk toplumu için ayrı bir önemi olan aile kurumunu oluşturmak için kurulan önemli bir köprüdür. Çalışmada Türkistan şhrinde yaşamını sürdüren üç Türk boyunun evlenme gelenekleri ile bunların arasındaki farklılıklar ve benzerlikler incelenmiştir. Evlenme geleneklerinin Türk toplumundaki gelişimi, yörelere göre farklılaşan âdetleri değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda, aralarında farklılar olmakla birlikte evlilik törenlerinin her yörede titizlikle oluşturulduğu görülmektedir.

Kaynaklar

1. Argyn, Erzhan (2016). Kazak Türklerinde Evlenme Geleneği. *Ötüken dergisi*.
2. Alimkulov, B. (1994). *Küyeu keltir, kız uzat, toyındı kıl*. Almatı: Sanat. 240 sayfa.
3. Çetindağ, Gülda (2007). Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme. *Milli Folklor* 76, 218-231.
4. Mandaloğlu, Mehmet (2013) Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*2, 129-150.
5. Kartaeva Totigül (2014). Sır Bölgesi Kazaklarının evlilik törenleri üzerine bir değerlendirme. *Milli Folklor* 104, 167-179.
6. Zhunusov A. (1992). *Ata dastüri*. Almatı.
7. Kalafat, Yaşar(2011). Kazakistan'daki Türk Halk İnançları. *Milli Folklor*41, 66-71.
8. Piriyeva, Sevilve Türki, İbrahim (2009). *Ahıska Türklerinin Tarihi, İslam ve Aile Durumu Anskilopedisi*. Çimkent.
9. Öznur Özdarıcı (2011). Dîvânü Lûgat-İt-Türk'te Kadınve Kadına İlişkin Unsurlar, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, 127-156.

Kaynak Kişiler

Adı, Soyadı: Gulya Mironova
Doğum Tarihi: 12.03.1960
Milleti: Ahıska Türkü
Mesleği: Ev Hanımı

Adı, Soyadı: Nilufar Nurillaeva
Doğum Tarihi: 12.11.1985
Milleti: Özbek
Mesleği: Tarih Öğretmeni

Adı, Soyadı: Kulayım Seilkhan
Doğum Tarihi: 14.07.1948
Milleti: Kazak
Mesleği: Emekli

Adı, Soyadı: Venera
Doğum Tarihi: 11.02.1953
Milleti: Tatar
Mesleği: Ev hanımı

Adı, Soyadı: Dilshad Abdukadirov
Doğum Tarihi: 12.05.1989
Milleti: Özbek
Mesleği: Düğün düzenleyici

Adı, Soyadı: Bagdat Bolatulu
Milleti: Kazak
Mesleği: Düğün düzenleyici

Андатпа

Қазақстанда жүзден астам ұлт өкілдері бейбіт өмір сүріп, өздерінің мәдениетін, дәстүрі мен әдет-ғұрыпын сақтап келеді. Осы орайда Қазақстандағы түркі тектес халықтар дәстүрлерінің арасында айырмашылықтар болғанымен, олардың бір-біріне жақын тұстары да бар. Бұл мақалада Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан Түркістан қаласында тұратын қазақ, өзбек және ахысқа түріктерінің «қыз ұзату» дәстүрі жайлы зерттеу жүргізілді. Түркі қоғамы үшін отбасы – ұрпақ сабақтастығын жалғастырумен қатар, бірлік мен ынтымақты қамтамасыз ететін ең маңызды ұғым. Түркі қоғамында жеке тұлғаның отбасы құруында орындалатын белгілі үрдістер бар. Осы себептен түркі халықтарындағы «қыз ұзату» дәстүрін салыстырып қарастырдық. Аналитикалық және салыстыру әдісі қолданылған зерттеуімізде тақырыпқа қатысты көптеген дереккөздер сараланды. Алынған мәліметтер айырмашылықтар мен ұқсастықтар тұрғысынан айшықталды. Зерттеуіміздің нәтижесінде Түркістан қаласында тұратын түркі халықтарының мәдениетінде қыз ұзату – келін түсіру дәстүріне үлкен мән берілгендігі байқалды. Сонымен заманауи технологияның әсерінен үйлену дәстүріндегі өзгерістер көрсетілді.

Кілт сөздер: халық дәстүрі, қыз ұзату, түркі халықтары, үйлену тойы, салыстыру.

(Е. Неметова, Е. Жиенбаев. Түркістан қаласындағы түркі халықтарында “қыз ұзату” дәстүрі)

Аннотация

В Казахстане более сотни национальностей мирно живут и сохраняют свою культуру, традиции и обычаи. В этом плане, несмотря на различия традиций тюркских народов Казахстана, они также имеют сходство. В данной статье исследуется традиция «кыз ұзату» (проводы невесты) казахских, узбекских и мескетских тюрков, проживающих в городе Туркестан. Для тюркского общества семья - важнейшее понятие, обеспечивающее единство и солидарность, а также преемственность поколений. В тюркском обществе брак является условием создания семьи. По этой причине мы попытались сравнить традицию подружек невесты у тюркских народов, что и является предметом нашего исследования. В нашем исследовании, в котором использовались аналитические и сравнительные методы, было проанализировано множество источников, относящихся к теме. Полученные данные были уточнены с точки зрения различий и сходств. В результате наших исследований было замечено, что в культуре тюркских народов, проживающих в Туркестане, большое значение придается традиции «кыз ұзату» (проводы невесты). Таким образом были продемонстрированы изменения свадебных традиций под влиянием современных технологий.

Ключевые слова: народные традиции, проводы невесты, тюркские народы, свадьба, сравнение.

(Е. Неметова, Е. Жиенбаев. Традиция “қыз ұзату” у тюркских народов города Туркестана)